

З вопыту складання перакладнога тэрміналагічнага слоўніка: на матэрыяле «Руска-беларускага тэрміналагічнага слоўніка мастака-мадэльера»

Н.М. Даўгулевіч

Міжнародны дзяржаўны экалагічны ўніверсітэт
імя А.Д. Сахарава

Фарміраванне і функцыянаванне беларускай тэрміналогіі на працягу ўсёй яе гісторыі вызначае перарывістасць у развіцці. Такая асаблівасць абумоўлена гісторыяй самой беларускай літаратурнай мовы, якая на працягу стагоддзяў існавала ў канкурэнтных умовах спачатку з польскай, а потым з рускай мовамі. Па гэтай прычыне многія сферы спецыяльнай дзейнасці не здолелі выпрацаваць тэрмінасістэмы, якія б забяспечвалі патрэбы адпаведнай прафесійнай галіны.

Між тым сёння, калі паўстае пытанне пра фарміраванне нацыянальных кадраў для прафесійных галін дзейнасці, нельга абысціся без навучання сродкамі роднай мовы і фарміравання на яе базе тэрміналогіі. Мова з'яўляецца асноўным кампанентам нацыянальнай самасвядомасці і падмуркам нацыянальнай культуры, таму пашырэнне роднай мовы ў галіне навукі і адукацыі спрыяе захаванню нацыянальнай самабытнасці мастацкай школы.

З гісторыі развіцця і фарміравання беларускай тэрміналогіі вядома, што асабліва плённым для яе стаў перыяд канца XIX – пачатку XX стст. і асабліва 20-я гг. XX ст. Стварэнне нацыянальнай школы, пашырэнне беларускамоўнага друку, развіццё навукі вымагала аператыўнай працы па выпрацоўцы беларускай тэрміналогіі. Пачалася інтэнсіўная работа ў гэтым напрамку. У 1921 г. была створана Навукова-тэрміналагічная камісія, і ў выніку яе працы былі выдадзены тэрміналагічныя слоўнікі па граматыцы, логіцы, арыфметыцы, батаніцы,

геаметрыі, аналітычнай геаметрыі і трыганаметрыі і інш. У тыя часы дзякуючы рабоце некаторых навукоўцаў (К. Душ-Душэўскага, В. Ластоўскага, В. Фядзюшына і інш.) з’явіліся і індывідуальныя распрацоўкі асобных тэрмінасістэм.

Асноўным спосабам утварэння новых тэрмінаў у 1920-я гг. становіцца тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў (глеба, дакладнасць, сіла цяжару, паліва і інш.) і ўтварэнне новых адзінак на ўласна нацыянальнай моўнай базе (даследаванне, ступень, суквецце, назоўнік і інш.). Такі падыход да тэрмінаўтварэння быў абумоўлены працяглым перыядам заняпаду і апалячвання беларускай мовы.

З-за змены сацыяльна-палітычнай сітуацыі ў Беларусі на пачатку 1930-х гг. працягнуць тэрміналагічную працу не ўдалося.

У пасляваенны час па прычыне спачатку скарачэння, а потым адсутнасці сістэмы пераважна беларускамоўнага навучання і шырокай уласна нацыянальнай інфармацыйна-камунікатыўнай прасторы не маглі вырашацца шматлікія праблемы ў сферы тэрміналогіі: у прыватнасці, не выпрацоўвалася сістэма тэрміналагічных абазначэнняў новых сфер, не адбывалася папаўненне лексічнымі сродкамі ўжо існуючых, працягвалася русізацыя беларускай мовы і папаўненне яе слоўнікавага складу за кошт запазычанняў праз пасрэдніцтва рускай мовы.

Відавочныя праблемы ў сферы тэрміналогіі прымусілі аднавіць практыку спецыялізаванай тэрміналагічнай працы. У 1980-я гг. былі створаны дзяржаўная і грамадская арганізацыі па вырашэнні праблем у сферы тэрміналогіі: Рэспубліканская тэрміналагічная камісія і Тэрміналагічная камісія Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны.

На пачатку 1990-х гг. абудзілася сацыяльная цікавасць да нацыянальнай мовы, што вылілася і ў разгортванне тэрміналагічнай працы. У той перыяд была апублікавана вялікая колькасць тэрміналагічных даведнікаў. У беларускім

мовазнаўстве таго часу мелі месца дзве тэндэнцыі: з аднаго боку, працягвалася традыцыя русізацыі тэрміналагічных сродкаў, з другога – аддавалася перавага выключна беларускім моўным адзінкам.

Аднак працэс тэрмінатворчасці з прыцягненнем уласнабеларускіх моватворчых сродкаў аказаўся непрацяглым. Сёння зноў мае месца арыентацыя на запазычаныя тэрміналагічныя адзінкі. Адрозненне гэтага працэсу ў параўнанні з папярэднім толькі ў тым, што лексічныя сродкі запазычваюцца з розных еўрапейскіх моў без пасрэдніцтва рускай мовы. У сувязі з гэтым асобныя тэрмінасістэмы беларускай мовы (сфера інфармацыйных тэхналогій, касметалогіі і інш.) наогул складзены ці папаўняюцца выключна за кошт іншамоўных рэсурсаў без прыцягнення словаўтваральных сродкаў беларускай мовы.

Актуальным у гэтай сувязі з’яўляецца разгляд тэрміналогіі сферы мастацтва. Хаця тэрміналагічныя адзінкі гэтай сферы выкарыстоўваюцца ў спецыяльных навуковых даследаваннях, аднак існуюць толькі асобныя тэрміналагічныя слоўнікі па мастацтве [1, 2]. Акрамя таго, некаторыя спробы распрацоўкі тэрміналагічнага апарату можна знайсці ў галіновых энцыклапедычных даведніках [3, 4].

Між тым, патрэба ў стварэнні падобных выданняў для мэт прафесійнай адукацыі застаецца надзённай. Зыходзячы з асабістай практыкі перакладу навуковага даследавання «Беларускі дызайн пачатку XXI стагоддзя», зробленага ў рамках выканання галіновай праграмы «Культура Беларусі» (2006–2010 гг.), можна з упэўненасцю сцвярджаць, што асобныя тэрмінасістэмы сферы мастацтва, у прыватнасці мастацтва касцюма, застаюцца па-ранейшаму нераспрацаванымі. Можна згадаць толькі некаторыя спробы даследавання асобных тэматычных пластоў названай сферы [5, 6, 7, 8].

У гэтых умовах у рамках Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» (2011–2015 гг.) распрацоўваецца «Руска-беларускі

тэрміналагічны слоўнік мастака-мадэльера». У аўтарскі калектыў уваходзяць кандыдаты філалагічных навук, дацэнты Даўгулевіч Н.М., Уласевіч В.І., якія ўжо маюць вопыт лексікаграфічнай работы [9, 10, 11, 12], і спецыяліст у галіне касцюма і тэкстылю, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт Васільева А.Г. [5].

Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік мастака-мадэльера будзе садзейнічаць павышэнню эфектыўнасці сістэмы падрыхтоўкі нацыянальных кадраў у Рэспубліцы Беларусь. Распрацоўка тэрміналогіі адбываецца згодна з Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, зацверджанымі Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г.

Зыходны прынцып стварэння слоўніка – актыўнае выкарыстанне тэрміналагічных адзінак уласнабеларускага тыпу ў спалучэнні з запазычанымі лексемамі. Гэта дазваляе ўводзіць і замацоўваць у тэрмінасістэме як уласнамоўнае, так і прынятае сусветнай практыкай.

Змест слоўніка складаюць лексемы, выбраныя са спецыялізаваных выданняў, перыядычнага друку і электронных сродкаў масавай інфармацыі, асобных сайтаў сеткі інтэрнэт, прысвечаных гэтай сферы.

У рабоце прадстаўлены наступныя тэматычныя групы:

1. Тэрміналогія гісторыі касцюма:

- назвы адзення: *даламан, туніка, сары*;
- назвы дэтaley адзення: *аксельбант, жабо, каўнер*;
- назвы галаўных убораў: *берэт, галерус, горж*;
- назвы абутку: *калігі, катурны, лапці*;
- назвы аксесуараў: *ларнет, веер, шатлен*.

2. Матэрыялазнаўчая тэрміналогія: *выкрайка, запрасаваць, нафастрыгаваць*.

3. Канструктарска-тэхналагічная тэрміналогія: *мерсерызацыя, сапр-грацыя*.

У слоўніку даецца дакладнае азначэнне тэрмінаў і тэрміналагічных спалучэнняў, прыводзіцца акцэнталагічнае

тлумачэнне (націск). Для іншамоўных слоў выяўляюцца крыніцы запазычвання і робіцца этымалагічны аналіз:

МАГЁРКА // МАГЁРКА (польск. magierka, ад венг. magyar – вянгерская шапка)...

ПРЕТ-А-ПОРТЭ // ПРЭТ-А-ПАРТЭ (фр. prêt-à-porté – літаральна: гатовае для нашэння)...

САРАФАН // САРАФАН (цюрк., ад перс. serāpā – урачыстае адзенне)...

У выпадках устанаўлення розных крыніц запазычвання ў рускай і беларускай мовах мовы-крыніцы прыводзяцца для кожнага слова:

БУМАЗЕЯ (ад іт. bambagia – бавоўна) // **МУЛЬТАН** (польск. multan, ад фр. molletín)...

Тлумачэнні тэрміналагічных спалучэнняў падаюцца пры галоўным слове, пры залежных кампанентах даецца адсылка да галоўнага:

ГЛАДКИЙ ДРАП – см. Драп гладкий.

МОРСКОЙ СТИЛЬ – см. Стиль морской.

Фанетыка-графічныя варыянты падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле:

МОЛЬТОН, МУЛЬТАН, МУЛЬТОН // МАЛЬТОН, МУЛЬТАН, МУЛЬТОН...

СИМАРА, СИМАРРА, ЗИМАРРА // СИМАРА, ЗИМАРА .

Пры наяўнасці лексічных дублетаў тлумачэнне даецца пры больш распаўсюджаным, пры астатніх робіцца спасылка:

АДРИЕН // АДРЫЕН (фр. adrienne) – см. Контуш.

ГАЗ // ГАЗ (франц. gaze) – см. Флёр.

Для многіх намінацый у слоўніку прадугледжаны ілюстрацыі, што, на думку даследчыкаў, дапамагае сфарміраваць больш дакладнае разуменне азначэння тэрміна. У слоўніку выкарыстаны матэрыялы курсавых работ студэнтаў кафедры касцюма і тэкстылю ўстановы адукацыі «Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў», выкананых

пад кіраўніцтвам кандыдата мастацтвазнаўства, дацэнта Васільевай А.Г.: Шчарбіны В., Новік В., Шанталінскай Л.

Пры некаторых тлумачэннях з адукацыйнай мэтай курсівам падаюцца дадатковыя звесткі або прапануецца параўнаць найменні:

АМАЗОНКА // АМАЗОНКА (ад гр. amazones) – жаночая доўгая сукенка спецыяльнага пакою для верхавой язды. *Лічыцца, што касцюм для верхавой язды быў уведзены Кацярынай Медычы (1519–1589). На працягу свайго існавання ён выглядаў то як кароткі жакет з доўгай спадніцай, то як доўгая прыталеная сукенка. Пасля да яго дадаўся галаўны ўбор – цыліндр – і іншыя аксесуары.*

ВАМС // ВАМС (ням. vams) – падобная да французскага *пурпуэна* верхняя частка касцюма ландскнехтаў з канца XIV ст. у Германіі (параўн.: італьянскі *джубоне*, англійскі *джэркін*).

Артыкулы слоўніка маюць наступнае афармленне:

АДАМАШКА, ОДАМАШКА // АДАМАШКА (польск. adamaszek, ад с.-лац. adamascus) – шаўковая ўзорыстая тканіна, матавая з аднаго боку, а з другога бліскучая.

БАНДАНА // БАНДАНА (ад ісп.-іт. banda – стужка; перавязь, павязка) – галаўны ўбор у выглядзе хусткі, канцы якой завязваюцца на патыліцы.

ГАЛІСТУК // ГАЛЬШТУК (ад ням. Halstuch, літаральна: шыйная хустка) – дэкаратыўны элемент адзення: палоска тканіны, якая завязваецца пад каўняром сарочкі вузлом, канцы свабодна выпускаюцца. *Першапачаткова гальштук уяўляў сабой стужку, якая завязвалася на шыі пад каўняром бантам. У часы Французскай рэвалюцыі буржуа насілі гальштукі з белай матэрыі, рэвалюцыянеры – з чорнай.*

Такім чынам, «Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік мастака-мадэляра» з’яўляецца першай спробай сістэматызаваць тэрміналагічную работу ў сферы мастацтва касцюма і скіраваны на павышэнне эфектыўнасці сістэмы

падрыхтоўкі нацыянальных кадраў у Рэспубліцы Беларусь. Акрамя таго, гэта работа павінна стаць прыкладам для стварэння падобных слоўнікаў для іншых галін прафесійнага мастацтва.

Літаратура

1. Каляда, А.А. Слоўнік акцёра і рэжысёра / А.А. Каляда. – Мінск: Вышэйшая школа, 1995. – 210 с.

2. Лазука, Б.А. Слоўнік тэрмінаў: Архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва / Б.А. Лазука. – Мінск: Беларусь, 2001. – 158 с.

3. Народная культура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік / Пад агульн. рэд. В.С. Цітова. – Мн.: БелЭН, 2002. – 432 с.

4. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. – Мінск: БелЭС, 1989. – 575 с.

5. Васільева, А.Г. Традыцыйнае народнае адзенне паўночнага захаду Беларусі XIX – першай палавіны XX стагоддзя / А.Г. Васільева. – Мінск: Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў, 2010. – 208 с.

6. Маленка, Л.І. Беларускі народны касцюм / Л.І. Маленка. – Мінск: Ураджай, 2001. – 160 с.

7. Барвенава, Г.А. Асноўныя крыніцы вывучэння тэкстылю, касцюма і іншых паказчыкаў матэрыяльнай культуры эпохі Сярэдневечча / Г.А. Барвенава // Культура. Навука. Творчасць: матэрыялы V Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мінск: БГАМ, 2011. – С. 458–463.

8. Галай, В.М. Запазычаныя найменні ў сферы мастацкай творчасці беларусаў / В.М. Галай // Культура. Навука. Творчасць: матэрыялы V Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мінск: БГАМ, 2011. – С. 469–476.

9. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў // В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск: Тэтрасістэмс, 2009. – 444 с.

10. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў: прынцыпы стварэння / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі: матэрыялы міжнар. навуковай канферэнцыі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2006. – С. 116–122.

11. Уласевіч, В.І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В.І.Уласевіч, Н.М.Даўгулевіч. – Мінск: Аверсэв, 2013. – 253 с.

12. Уласевіч, В.І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў: прынцыпы стварэння / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Беларуская лінгвістыка. – 2013. – Вып. 70. – С. 70–78.